
Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży słowackiej w procesie przemian (2006 – 2011 – 2016)

Regularne badania socjologiczne umożliwiają opis ewentualnych zmian w dziedzinie wartości społecznych, moralnych, altruistycznych, godnościowych lub prorodzinnych. Za ich pomocą można uchwycić perspektywę dynamiczną badanej problematyki, która ciągle się zmienia oraz z pewnością nie idzie tylko w jednym kierunku, jak kiedyś przewidywali niektórzy socjologowie. Teoria sekularyzacji w dziedzinie socjologii religii lub teoria sekularyzacji moralności w dziedzinie socjologii moralności całościowo – jako jedyne i wszechogarniające – okazały się błędne. W zarysowanym kontekście należy regularne badania empiryczne wartości religijnych lub moralnych uważać za bardzo ważną część refleksji socjologicznej.

Na awizowany temat zrealizowałem trzy obszerne badania socjologiczne w rejonach Spisz, Liptow i Orawa w północnej Słowacji (pierwsze w 2006 roku,¹

* DR HAB. ONDREJ ŠTEFAŇAK - Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze (Słowacja), Katedra Socjologii, email: ostefanak@ukf.sk, ORCID 0000-0001-9362-993X

¹ Chodzi o badania kwestionariuszowe religijności młodzieży diecezji spiskiej. W celu uzyskania możliwie najbardziej reprezentatywnej próby dla badanej populacji młodzieży celowo wybrałem trzy większe miasta diecezji spiskiej: z każdego wyróżnionego rejonu jedno. W każdym z tych rejonów losowo wybrałem trzy szkoły średnie. W każdej szkole starałem się dobrać po trzy klasy 17–18-letniej młodzieży. W sumie dobrałem 24 klasy – po osiem w każdym rejonie. Zbiorowość założona wynosiła 663 respondentów, zrealizowana zaś liczyła 629 respondentów, co oznaczało 94,9% z założonej próby badawczej.

drugie w 2011 roku,² trzecie w 2016 roku³); w każdym z nich zajmowałem się postawami młodzieży wobec wybranych wartości prorodzinnych. Chociaż nie chodzi o badania reprezentatywne dla populacji młodzieży słowackiej, ale tylko dla populacji młodzieży rejonów Spisz, Liptow i Orawa w północnej Słowacji, w ramach dynamicznej perspektywy jest ważne, aby była badana ta sama populacja – ten warunek jest spełniony. W związku z tym pomyślałem, że w ramach niniejszego opracowania mógłbym wkrótce przedstawić przemiany wartości prorodzinnych w świadomości badanej młodzieży słowackiej w latach 2006, 2011 oraz 2016. Takie zadanie jest – jak wyżej zaznaczyłem – naukowo i społecznie bardzo doniosłe, szczególnie w perspektywie znaczącego oraz ciągle poszerzającego się wpływu młodzieży na kondycję społeczeństwa.

W ramach niniejszego opracowania chciałbym zadać i razem z czytelnikiem szukać odpowiedzi na kilka podstawowych pytań badawczych: Jak zmieniają się wartości prorodzinne w globalizującym się świecie? Jak układają się stosunki wewnątrzrodzinne badanej młodzieży słowackiej oraz na ile zmieniły się one w latach 2006, 2011, 2016? Jakie style wychowawcze dominują w rodzinach ankietowanego młodego pokolenia Słowaków oraz jakie zmiany przeszły one na przestrzeni kilku ostatnich lat? Na ile tradycyjne normy prorodzinne są ważne dla badanych młodych ludzi oraz jak zmieniły się postawy wobec nich w latach 2006, 2011, 2016?

W bezpośrednim związku z wyżej sformułowanymi pytaniami badawczymi całość artykułu składa się z czterech części – jednej teoretycznej oraz trzech empirycznych. Najpierw na podstawie literatury socjologicznej przedstawiam główne scenariusze (modele) przemian wartości prorodzinnych we współczesnym świecie, następnie dane empiryczne związane z przemianami stosunków wewnątrzrodzinnych, przemianami stosowanych stylów wychowania moralnego oraz przemianami postaw młodzieży wobec wybranych norm prorodzinnych.

² Chodzi o badania kwestionariuszowe wartości życiowych i moralnych maturzystów diecezji spiskiej. W celu uzyskania możliwie najbardziej reprezentatywnej próby dla badanej populacji młodzieży określonego kościelnego terytorium celowo wybrałem sześć większych i mniejszych miast diecezji spiskiej: z każdego wyróżnionego rejonu dwa. W każdym z tych miast celowo wybrałem dwie szkoły średnie. W sumie dobrałem 45 klas – po 15 w każdym wyróżnionym rejonie diecezji. Zbiorowość założona wynosiła 1225 respondentów, zrealizowana zaś liczyła 1127 respondentów, co oznacza 92,0% z założonej próby badawczej.

³ Chodzi o badania kwestionariuszowe religijności młodzieży diecezji spiskiej. W celu uzyskania możliwie najbardziej reprezentatywnej próby dla badanej populacji młodzieży celowo wybrałem sześć większych miast diecezji spiskiej: z każdego wyróżnionego rejonu dwa. W każdym z tych rejonów losowo wybrałem trzy szkoły średnie. W każdej szkole dobrałem wszystkie klasy młodzieży maturalnej. W sumie dobrałem 30 klas – ok. dziesięć w każdym rejonie. Zbiorowość założona wynosiła 708 respondentów, zrealizowana zaś liczyła 677 respondentów, co oznaczało 95,6% z założonej próby badawczej.

1. Główne scenariusze przemian wartości prorodzinnych we współczesnym świecie

Nim przedstawię odpowiednie dane empiryczne na temat przemian wartości prorodzinnych w świadomości ankietowanej młodzieży, chciałbym pokrótce opisać główne scenariusze przemian wartości prorodzinnych we współczesnym świecie. Będzie to baza teoretyczna, na kanwie której można lepiej zrozumieć oraz interpretować dane empiryczne. Współczesne małżeństwa i rodziny podlegają poważnym i wielorakim przemianom moralnym. Należy pamiętać, że socjologowie obserwują i wyjaśniają te zmiany, nie mówiąc o postępie czy zacofaniu moralnym. Co więcej, nie ma jednej uniwersalnej teorii wyjaśniającej przemiany wartości moralnych ani jednego ogólnego scenariusza rozwoju moralnego⁴.

Za znanym polskim socjologiem, J. Mariańskim, najogólniej można wyróżnić cztery scenariusze przemian wartości moralnych we współczesnym świecie, które da się stosunkowo łatwo aplikować również do przemian wartości prorodzinnych. W tym sensie wyróżniamy następujące scenariusze (modele) przemian:

1. Sekularyzacja moralności małżeńsko-rodzinnej: rozumiana jako odchodzenie od modelu moralności chrześcijańskiej lub – szerzej – religijnej, co określane jest często jako kryzys moralny.
2. Pluralizacja i indywidualizacja moralności małżeńsko-rodzinnej: często powiązana z postmodernistycznym rozpadem wartości, zwłaszcza o charakterze uniwersalnym. Chodzi o promocję nieograniczonej wolności i autonomii jednostki.
3. Transformacja wartości prorodzinnych: rozumiana jako rozpad dawnych wartości oraz tworzenie się nowych, dopasowanych do społeczeństwa pluralistycznego.
4. Rekonstrukcja wartości prorodzinnych w chrześcijańskim lub – szerzej – religijnym znaczeniu, niekiedy o charakterze fundamentalistycznym, albo ożywienie moralne bez zabarwienia religijnego⁵.

Zarysowane cztery scenariusze przemian występują we współczesnym świecie równolegle, częściowo w sposób przeciwstawny, niekiedy komplementarny. Jak widać, dwa pierwsze modele wskazują na rozpad dotychczasowych wartości prorodzinnych, co nazywa się kryzysem moralnym. Trzeci i czwarty model charakteryzują procesy swoistej rewitalizacji wartości prorodzinnych – w postaci ich transformacji lub rekonstrukcji. Należy podkreślić, że żaden z tych modeli nie jest jedynym w interpretacji współczesnych przemian moralności małżeńsko-rodzinnej. W praktyce w pewnych środowiskach społecznych obser-

⁴ L. Smyczek, *Dynamika przemian wartości moralnych w świadomości młodzieży licealnej*, Lublin 2002, s. 39–44.

⁵ J. Mariański, *Socjologia moralności*, Lublin 2006, s. 354–355.

wujemy raczej rozpad wartości prorodzinnych, w innych zaś – ich rewitalizację. Zaprezentowane scenariusze przemian mogą być więc traktowane jako hipotezy badawcze niewykluczające się wzajemnie, które można weryfikować za pomocą badań empirycznych w różnych populacjach⁶.

Kryzys moralności małżeńsko-rodzinnej ściśle wiąże się z erozją religii, która tradycyjnie dostarczała wychowaniu moralnemu wartości wychowawcze (cele, ideały), albo z upadkiem wielkich ideologii. Osłabianie religii interpretowano niejednokrotnie jako odwrotną stronę postępu społecznego, a weberowskie „odczarowanie świata” – jako nieuchronny los nowoczesnych społeczeństw przemysłowych. Sekularyzacja moralności wiąże się z relatywizmem moralnym, rozumianym jako odchodzenie od dotychczasowych, religijnie uzasadnianych wartości i norm. W ramach teorii sekularyzacyjnej można wyjaśniać przemiany w moralności jako kryzys.

Przeciwnicy sekularyzacji moralności małżeńsko-rodzinnej uważają, że niesie ona ze sobą fatalne skutki dla moralności i wychowania moralnego. Jej zwolennicy stoją natomiast na stanowisku, że można zbudować ludzkie społeczeństwo bez religijnie uzasadnianych zobowiązań etycznych o charakterze uniwersalnym, że jest możliwy postęp społeczny bez stałych wartości moralnych, bez obiektywnej prawdy i transcendencji. Domagają się takiej przestrzeni dla wolności osobistej, w której zwolennicy różnych opcji światopoglądowych będą mogli urzeczywistniać własny ideał udanego i szczęśliwego życia – z wykluczeniem jakiegokolwiek opcji „bezwzględnie prawdziwej” czy dominacji jednego systemu wartości⁷.

Kryzys moralności małżeńsko-rodzinnej, rozumiany jako proces odchodzenia od moralności religijnej, przejawia się najdobitniej w wybiórczym traktowaniu oferty moralnej religii, z jej całkowitym odrzuceniem włącznie. Niektóre elementy moralności religijnej podlegają głębokiej transformacji (np. życie seksualne przed lub poza małżeństwem, regulacja poczęć, nierozzerwalność małżeństwa itp.). W moralności społeczeństw postnowoczesnych są nawet wyznaczone swoiste „obszary bez wstępu” dla religii. W ramach często powtarzanego hasła „neutralności światopoglądowej”, które jest jednak nie do utrzymania, niekiedy kwestionuje się nawet obowiązek państwa w zakresie troski o wartości moralne oraz wychowanie moralne w życiu publicznym⁸.

Zdaniem badaczy tego zjawiska, a w szczególności teologów i pedagogów, tzw. wychowanie neutralne aksjologicznie skazuje młodych ludzi na moralne zagubienie, odbiera im poczucie bezpieczeństwa, czyni ich podatnymi na manipulację i poszukiwanie jedynie doraźnych satysfakcji. Dla ludzi, którzy dążą do pewnej harmonii, równowagi czy jakiegoś minimum pewności i trwałości,

⁶ Tamże, s. 268–284.

⁷ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości?*, Lublin 2001, s. 45–103.

⁸ L. Dupré, *Życie duchowe i przetrwanie chrześcijaństwa w świeckiej kulturze. Refleksje na koniec tysiąclecia*, „Tygodnik Powszechny” 1998, nr 29, s. 1.

sekularyzacyjne lub indywidualizacyjne scenariusze przemian moralności małżeńsko-rodzinnej są nie do przyjęcia. Nie potrafią i nie chcą żyć w znaczeniowo „pokawałkowanym” świecie, bez jakichkolwiek zasad jednoczących. Odwoływanie się do trwałych wartości prorodzinnych, sprawdzonych w poprzednich okresach, jest naturalną reakcją na sytuację, kiedy współczesne społeczeństwa stopniowo niszczą swoje zapasy moralne⁹.

Trzeci i czwarty spośród wyżej wspomnianych scenariuszy przemian moralności małżeńsko-rodzinnej wskazują na jej transformację lub rekonstrukcję. Według tych modeli obserwujemy raczej wymianę starego porządku aksjologicznego na nowy, co może odbywać się nagle lub stopniowo. W warunkach mniej gwałtownej zmiany społecznej nowe wartości łączą się ze starymi, niekiedy przechodzą przez „filtry” dotychczasowych. Dokonuje się powolna wymiana wartości: w miejsce kwestionowanych czy zużytych, tracących swoje funkcje społeczne reguł i norm moralnych pojawiają się inne, na ogół mniej ograniczające i hamujące¹⁰.

W ramach modelu transformacji wartości prorodzinnych należy przywołać niektóre konkretne koncepcje, które można sformułować w sposób następujący: od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych, od obowiązku do samorozwoju, od wartości ascetycznych do samorealizacyjnych, od orientacji na pracę do orientacji na czas wolny, od moralności monistycznej do pluralistycznej, od wartości „uniwersalnych” do „lokalnych”, od orientacji zasadniczej do celowościowej, od moralności rygorystycznej do relatywistycznej, od wartości wspólnotowych do indywidualistycznych, od odmoralnienia pewnych zachowań i praktyk do umoralnienia innych itd. Wszystkie wspomniane koncepcje odrzucają tezę o totalnej erozji moralności małżeńsko-rodzinnej i opowiadają się za poglądem o przemianach wartości prorodzinnych¹¹. Podsumowując tę część, można przypomnieć, iż transformacja wartości i norm małżeńsko-rodzinnych z reguły nie odbywa się w formie prostego przejścia z punktu A do punktu B, ale tworzą się swoiste konfiguracje. W zasadzie mogą występować cztery na ogólniejsze układy wartości:

1. Konserwatyzm (wysoki stopień koncentracji na dawnych wartościach prorodzinnych przy jednocześnie niskim poziomie koncentracji na nowych).
2. Przewrót wartości (wysoki stopień koncentracji na nowych wartościach prorodzinnych przy jednocześnie niskim poziomie koncentracji na dawnych).

⁹ T. Rendtorff, *Ethik in der Postmoderne: Bildet sich eine neue Diskussionslages?*, „Evangelische Ethik“ 1988, nr 2, s. 129–130.

¹⁰ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości...*, s. 103-107.

¹¹ J. Mariański, *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994–2009. Studium socjologiczne*. Lublin 2011, s. 83–84.

3. Zanik wartości (niski stopień koncentracji w odniesieniu do obydwu typów wartości prorodzinnych).
4. Synteza wartości (wysoki stopień koncentracji w odniesieniu do obydwu typów wartości prorodzinnych)¹².

Ze społecznego i pedagogicznego punktu widzenia szczególnie ważna, a przede wszystkim pożądana, jest ostatnia spośród wymienionych konfiguracji (synteza wartości). Wówczas bowiem następuje wzmocnienia obydwu typów wartości – dochodzi do integracji wartości dawnych (tradycyjnych) i nowych (nowoczesnych). W takiej sytuacji – co jest bardzo ważne – wychowanie moralne nie jest pozbawione wartości, celów lub idealów wychowawczych. W każdym razie wzrost wartości nowoczesnych może odbywać się przy niezmiennym znaczeniu wartości tradycyjnych. Należy pamiętać, że zmiana moralna nie musi przekształcać się nieuchronnie w upadek moralny, jak również nie musi oznaczać postępu moralnego¹³.

Można więc podsumować, iż przemiany wartości prorodzinnych, których jesteśmy świadkami, dokonują się w zróżnicowany sposób i w różnych kierunkach – zarówno w kierunku rozpadu tradycyjnych struktur aksjologicznych, jak i w kierunku transformacji lub rekonstrukcji wartości i norm małżeńsko-rodzinnych. Jeżeli chodzi o przyszłość, wiele będzie zależało od nas – aktorów życia społecznego, małżeńskiego i rodzinnego na początku trzeciego tysiąclecia oraz wychowawców przyszlých pokoleń.

2. Przemiany stosunków wewnątrzrodzinnych w świadomości młodzieży

Zdaniem badaczy, w szczególności socjologów i psychologów, rodzina oznacza środowisko społeczne, które jest najbardziej odpowiednie dla istnienia i wszechstronnego rozwoju młodego pokolenia. Człowiek jest w niej pojmowany jako wartość sama w sobie. Wychowawczy wpływ rodziców na dzieci jest z reguły bardziej intensywny i dłuższy niż wpływ innych instytucji wychowawczych. Na wartości i postawy życiowe dzieci wpływają liczne i różne czynniki, wśród których wartości i postawy rodziców zajmują bardzo ważne miejsce. W zarysowanym kontekście można powiedzieć, iż rodzina jest grupą społeczną o wyjątkowym znaczeniu, przez co stosunki wewnątrzrodzinne trudno porównywać z jakimikolwiek innymi stosunkami społecznymi¹⁴. Badanej młodzieży,

¹² H. Klages, *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen*, Frankfurt am Main-New York 1985, s. 21–22.

¹³ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości...*, s. 106–108.

¹⁴ Por. M. Štrbová, *Výbrané medzigeneračné charakteristiky rodín vysokoškolákov*, w: *I. Nitrianske sociologické kolokvium. Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014,

wśród różnych pytań, trzykrotnie zadano pytanie na ocenę jej stosunków z ojcem, matką i rodzeństwem. Respondenci oceniali stosunki wewnątrzrodzinne w ramach skali: „dobre”, „dość dobre”, „różnie bywa”, „nie najlepsze” i „trudno powiedzieć”. Przemianę stosunków ankietowanej młodzieży z ojcami w latach 2006, 2011 i 2016 przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Przemiany relacji młodzieży z ojcami (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Bardzo dobre	Dość dobre	Różnie bywa	Nie najlepsze	Trudno powiedzieć	Nie dotyczy	Razem
2006 (N = 629)	42,8	21,3	18,0	8,4	2,9	6,7	100,0
2011 (N = 1127)	42,7	28,0	15,4	7,5	1,9	4,6	100,0
2016 (N = 677)	44,8	24,5	12,7	7,5	5,3	5,2	100,0

Źródło: badania własne.

Patrząc na przedstawione dane empiryczne, można stwierdzić, że około dwie trzecie badanych młodych ludzi oceniały relacje z ojcami jako pozytywne – dobre lub dość dobre (2006: 64,1%; 2011: 70,7%; 2016: 69,3%). Następna mniej więcej jedna piąta ankietowanych oceniała swoje relacje z ojcami w kategoriach „różnie bywa” lub „nie najlepsze” (2006: 26,4%; 2011: 22,9%; 2016: 20,2%). Część respondentów nie potrafiła jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie lub nie mieszkała ze swoim ojcem w jednym domu. Na marginesie można odnotować, że pozytywne relacje z ojcami nieco częściej deklarowała bardziej religijna młodzież.

Jeżeli chodzi o przemiany relacji młodzieży z ojcami w ciągu kilku ostatnich lat, młodzież badana w różnych latach oceniała je mniej więcej tak samo – częściej pozytywnie niż negatywnie ($p < 0,0005$; $V = 0,084$). Przy bardziej uważnym spojrzeniu na przedstawioną tabelę można jednak zauważyć, iż młodzież badana w 2016 roku nieco częściej niż młodzież z 2006 roku oceniała swoje relacje z ojcami jako dobre lub dość dobre (różnica ocen pozytywnych wynosi 5,2%). Z drugiej strony młodzież badana w 2006 roku nieco częściej niż młodzież z 2016 roku oceniała swoje relacje z ojcami w kategoriach „różnie bywa” lub „nie najlepsze” (różnica ocen negatywnych wynosi 6,2%). Można więc stwierdzić, że w kilku ostatnich latach relacje młodzieży z ojcami nieznacznie poprawiły się.

Przemiany relacji ankietowanego młodego pokolenia Słowaków z matkami przedstawia tabela 2.

s. 135–142; D. Selická, *Miesto starých rodičov v medzigeneračných vzťahoch*, w: *I. Nitrianske sociologické kolokvium. Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 127–134.

Tabela 2. Przemiany relacji młodzieży z matkami (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Bardzo dobre	Dość dobre	Różnie bywa	Nie najlepsze	Trudno powiedzieć	Nie dotyczy	Razem
2006 (N = 629)	54,7	26,7	12,2	4,3	1,4	0,6	100,0
2011 (N = 1127)	59,2	28,1	8,8	2,6	0,7	0,6	100,0
2016 (N = 677)	49,2	34,1	8,7	3,5	3,5	0,9	100,0

Źródło: badania własne.

Relacje badanej młodzieży z matkami były oceniane bardziej pozytywnie niż relacje z ojcami – łączny wskaźnik ocen pozytywnych w stosunku do matek obejmował powyżej cztery piąte badanej młodzieży (2006: 81,4%; 2011: 87,3%; 2016: 83,3%). Około jedna dziesiąta ankietowanych oceniała swoje relacje z matkami w kategoriach „różnie bywa” lub „nie najlepsze” (2006: 16,5%; 2011: 11,4%; 2016: 12,2%). Część respondentów nie potrafiła jednoznacznie odpowiedzieć na omawiane pytanie lub nie mieszkała z matką w jednym domu. W ramach uzupełnienia można również odnotować, że pozytywne relacje z matkami nieco częściej deklarowali uczniowie z lepszymi wynikami w nauce oraz bardziej religijna młodzież.

Śledząc przemiany relacji młodzieży z matkami podczas kilku ostatnich lat, należy stwierdzić, że młodzież badana w różnych latach oceniała je mniej więcej tak samo – znacznie częściej od strony pozytywnej niż negatywnej ($p < 0,0005$; $V = 0,097$). Jeżeli popatrzymy na przedstawioną tabelę bardziej szczegółowo, zauważamy tylko nieznaczne różnice procentowe – młodzież badana w 2016 roku nieco częściej niż młodzież z 2006 roku oceniała swoje relacje z matkami jako dobre lub dość dobre (różnica ocen pozytywnych wynosi tylko 1,9%), a młodzież badana w 2006 roku nieco częściej niż młodzież z 2016 roku oceniała je w kategoriach „różnie bywa” lub „nie najlepsze” (różnica ocen negatywnych wynosi tylko 4,3%). Można więc również stwierdzić, że podczas kilku ostatnich lat relacje ankietowanego młodego pokolenia Słowaków z matkami nieznacznie poprawiły się, a przynajmniej nie uległy pogorszeniu.

Dzięki stosunkowo pozytywnemu obrazowi relacji badanych młodych ludzi z rodzicami możemy stwierdzić, iż większość z nich wychowuje się w przyjaznej atmosferze rodzinnej oraz cieszy się zrozumieniem ze strony najbliższych. Zgromadzone dane empiryczne popierają również stwierdzenie niektórych socjologów rodziny, że matki są w porównaniu z ojcami postrzegane jako bardziej kochające, rozumiejące oraz przyjazne innym członkom rodziny. Ojcowie natomiast są nieco częściej przyczyną niezadowolenia dzieci z własnego środowiska rodzinnego, czy to z powodu negatywnych cech osobowościowych

(np. agresywność, brak tolerancji itp.), czy słabości (np. nadużywanie alkoholu, palenie papierosów itp.)¹⁵.

Przemiany relacji badanej młodzieży z rodzeństwem przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Przemiany relacji młodzieży z rodzeństwem (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Bardzo dobre	Dość dobre	Różnie bywa	Nie najlepsze	Trudno powiedzieć	Nie dotyczy	Razem
2006 (N = 629)	44,2	26,2	19,9	3,7	1,4	4,6	100,0
2011 (N = 1127)	46,2	30,1	13,8	2,7	1,2	6,0	100,0
2016 (N = 677)	42,7	31,8	12,7	3,7	4,1	5,0	100,0

Źródło: badania własne.

Trzeci typ stosunków wewnątrzrodzinnych w rodzinie nuklearnej przedstawiają relacje z rodzeństwem – oczywiście pod warunkiem, że nie chodzi o rodzinę z jednym dzieckiem. 95% ankietowanych posiadało rodzeństwo, mieli również konkretne doświadczenia i przeżycia w kontaktach z nimi. Na podstawie uzyskanych wyników empirycznych można stwierdzić, że całościowa ocena relacji z rodzeństwem mieści się między oceną relacji z matkami oraz oceną relacji z ojcami. Około trzy czwarte badanych młodych ludzi oceniały relacje z rodzeństwem jako pozytywne (2006: 70,4%; 2011: 76,3%; 2016: 74,5%). Następna mniej więcej jedna siódma ankietowanych oceniała swoje relacje z rodzeństwem w kategoriach „różnie bywa” lub „nie najlepsze” (2006: 23,6%; 2011: 16,5%; 2016: 16,4%). Część respondentów nie potrafiła jednoznacznie odpowiedzieć na omawiane pytanie lub nie posiadała rodzeństwa. Na marginesie można również odnotować, że pozytywne relacje z rodzeństwem nieco częściej deklarowali uczniowie z lepszymi wynikami w nauce szkolnej oraz bardziej religijna młodzież.

Jeżeli chodzi o przemiany relacji młodzieży z rodzeństwem podczas kilku ostatnich lat, młodzież badana w różnych latach oceniała je mniej więcej tak samo – znacznie częściej pozytywnie niż negatywnie ($p < 0,0005$; $V = 0,093$). Przy bardziej uważnym spojrzeniu na przedstawioną tabelę można zauważyć tylko nieznaczne różnice procentowe – młodzież badana w 2016 roku nieco częściej niż młodzież z 2006 roku oceniała swoje relacje z rodzeństwem jako dobre lub dość dobre (różnica ocen pozytywnych wynosi tylko 4,1%). Z drugiej strony, młodzież badana w 2006 roku nieco częściej niż młodzież z 2016 roku oceniała swoje relacje z rodzeństwem w kategoriach „różnie bywa” lub „nie najlepsze” (różnica ocen negatywnych wynosi 7,2%). Można więc stwierdzić,

¹⁵ M. Ogryzko-Wiewiórowska, *Rodzina w oczach młodego człowieka*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Warszawa 1999, s. 120.

że podczas kilku ostatnich lat relacje ankietowanej młodzieży z rodzeństwem nieznacznie poprawiły się, a przynajmniej nie uległy pogorszeniu.

Zgromadzone dane empiryczne upoważniają do stwierdzenia, że ze stosunkami wewnątrzrodzinnymi trzykrotnie badanej młodzieży „nie jest tak źle”. Więcej niż cztery piąte respondentów pozytywnie ocenia swoje relacje z matkami, około trzy czwarte – z rodzeństwem oraz około dwie trzecie – z ojcami. Co więcej, wydaje się, iż relacje wewnątrzrodzinne w kilku ostatnich latach nieznacznie poprawiły się, co może być częściowo efektem różnicy wieku, gdyż w 2011 i 2016 roku badano o jeden rok starszą młodzież niż w 2006 roku. Należy również pamiętać, iż wyraźnie pozytywne wyniki mogą być wśród części młodzieży raczej skutkiem deklaratywności niż faktycznego stanu rzeczy: w rzeczywistości jest prawdopodobnie nieco gorzej. W życiu rodzinnym z reguły obserwujemy przechodzenie od modelu konfliktowego, poprzez „pokojową koegzystencję”, do modelu solidarności wewnątrzrodzinnej (i odwrotnie). W każdym razie na podstawie ocen badanych młodych ludzi nie można mówić o „wojnie pokoleniowej”.

Stosunki wewnątrzrodzinne były przez badaną młodzież słowacką bardziej pozytywnie oceniane na linii „dzieci – matka” niż „dzieci – ojciec”. W związku z tym można przewidywać, iż matka w większym stopniu niż ojciec jest nośnikiem wychowania do wartości moralnych i społecznych. Prawdopodobnie jest również w większym stopniu niż ojciec osobą godną zaufania ze strony dzieci. W świetle opinii ankietowanej młodzieży atmosferę w rodzinach słowackich można określić jako pozytywną, o poprawnych, tolerancyjnych, a nawet partnerskich relacjach między domownikami. Jest oczywiste, że w rodzinach o pozytywnej atmosferze wychowawczej dzieci mogą uczyć się kształtowania kultury dialogu oraz przewycięzania konfliktów, które częściej lub rzadziej pojawiają się we wszystkich typach grup społecznych.

Na podstawie przedstawionych wyników empirycznych bliższy rzeczywistości wydaje się być obraz rodziny słowackiej jako wspólnoty opierającej się na współpracy i solidarności, niż twierdzenie o zaostrzających się konfliktach wewnątrzrodzinnych. Być może stopniowo poszerzająca się liberalizacja wychowania religijnego i moralnego oraz negocjacyjny charakter stosunków wewnątrzrodzinnych doprowadziły do tego, iż relacje między rodzicami oraz dorastającymi dziećmi w drugiej dekadzie XXI wieku były nieco mniej konfliktowe niż w dekadzie pierwszej. Warto byłoby zbadać nowe pola konfliktów w rodzinach słowackich, związane np. z bezrobociem i ubóstwem, a także konflikty w szerszym kręgu rodzinnym związane z migracją za pracą za granicę, dziedzictwem itp.¹⁶

¹⁶ J. Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Toruń 2012, s. 269–271; por. M. Šarvajcová, *Chudoba rodín a detí v slovenskej spoločnosti*, w: I. Nitrianske sociologické kolokvium. *Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 169–173; V. Zozuláková, *Životná spokojnosť a medzigeneračné vzťahy*, w: I. Nitrianske sociologické kolokvium. *Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 174–180.

3. Przemiany stylów wychowania moralnego w świadomości młodzieży

Wychowanie młodego pokolenia realizuje się w różnych środowiskach społecznych – przede wszystkim w rodzinie. W związku z tym można powiedzieć, iż jedną z najważniejszych funkcji rodziny jest funkcja wychowawcza, na realizację której w znacznym stopniu wpływa atmosfera i stosunki wewnątrzrodzinne. Rodzina zbudowana na wzajemnej miłości jest wspólnotą osób: ojca, matki, dzieci a czasami również innych krewnych. Liczni badacze podkreślają, że pierwszym zadaniem każdej rodziny jest zadanie wszechstronnego wychowania dzieci – w zakresie emocjonalnym, społecznym, kulturowym, moralnym, religijnym itp. Wielu znawców człowieka i życia społecznego stwierdza, iż trudno jest w wieku dorosłym poprawić to, co zaniedbane w domu ojcowskim – przede wszystkim w pierwszych latach życia dziecka¹⁷.

Socjologowie podkreślają wzrost procesów emancypacyjnych dzieci w rodzinie, a także zakresu ich swobody i niezależności. Rodzice miewają tendencję do przesadnego zaspokajania materialnych i biologicznych potrzeb swoich dzieci, unikają natomiast rzeczywistego kontaktu z nimi. Dbają o jedzenie i ubranie, kupują drogie podarunki, gorzej jest z zapewnieniem potrzeb bezpieczeństwa, akceptacji czy kontaktu psychicznego¹⁸. W opisywanym zakresie kryzys rodziny i wychowania we współczesnym świecie jest bardzo widoczny. Dzieci w niektórych przypadkach wcale nie znają swoich ojców: ojciec żyje w rodzinie, ale często jest zajęty rozwijaniem kariery zawodowej oraz nie ma czasu dla dzieci. Badania w niektórych krajach rozwiniętych wykazały, że ojciec dziennie spędza ze swoimi dziećmi średnio pół godziny, matka zaś – godzinę i czterdzieści pięć minut¹⁹.

Rozwój komunikacji społecznej oraz bliskość kontaktów w rodzinie wpływają na rozwój poczucia bezpieczeństwa dziecka, akceptację siebie i innych ludzi, wyobrażenie własnych planów w przyszłości itp. F. Neidhardt wyróżnia w związku z tym trzy formy, poprzez które dokonuje się przeniesienie wartości, stylów życia i wzorów zachowań z rodziców na dzieci. Po pierwsze, rodzice wykonują funkcję formacyjną w trakcie bezpośredniego wychowania, gdy w oparciu o konkretne modele wychowawcze oraz techniki nagradzania i karania wpajają swoim dzieciom pożądane zachowania lub zabraniają tych niepożądanych. Po drugie, rodzice oddziałują na dzieci spontanicznie, jakby niezależnie od założonych celów wychowawczych – są bowiem dla nich najważniejszymi i najbardziej oddziałującymi modelami życia. Dzieci z wrażliwością przejmują od swoich rodziców – poprzez naśladownictwo i głęboko sięgający

¹⁷ *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, Lublin 1992, s. 371.

¹⁸ A. Kwak, *Rodzina i jej przemiany*, Warszawa 1994, s. 51.

¹⁹ B. Margueritte, *Rodzina i media*, w: *Rodzina wspólnotą szczęścia*, red. L. Formela, Lublin 2005, s. 229.

proces intensyfikacji – ich upodobania, postawy, odczucia, niechęci, antypatie itp. Po trzecie, rodzice w pewnym stopniu kierują wpływem innych czynników wychowawczych na swoje dzieci, powiązanych z sąsiedztwem, kręgami przyjaciół, szkołą, mass mediami itp.²⁰

Psychologowie i socjologowie wyróżniają w procesie wychowania dwa bardzo istotne komponenty: pytają, czy wychowawcy stawiają swoim wychowankom jasne wymagania (komponent normatywny) oraz czy są dla nich wsparciem emocjonalnym (komponent emocjonalny). Obydwa komponenty są dla wychowania młodego pokolenia bardzo ważne. Jeżeli któregoś z nich brakuje, proces wychowawczy zostaje zaburzony w jedną lub drugą stronę. Z kombinacji wspomnianych komponentów wychowawczych wywodzą się cztery style wychowania: 1. Obojętny – gdy nie stawia się żadnych wymagań i nie stwarza się dzieciom emocjonalnego oparcia w rodzinie; 2. Naiwny – gdy rezygnuje się z wymagań, chociaż rodzice usiłują się stworzyć serdeczną atmosferę w rodzinie; 3. Paradoksalny – gdy rodzice stawiają dzieciom wymagania, ale nie zabezpieczają emocjonalnego klimatu i uczuciowego wsparcia; 4. Dojrzały – gdy jasne wymagania łączą się z gotowością do rzeczywistego dyskursu z dziećmi i tworzenia osobowego klimatu w rodzinie²¹.

W zarysowanym kontekście można zapytać, jakie style wychowawcze dominują w rodzinach badanej młodzieży słowackiej oraz na ile zmieniły się one w latach 2006, 2011, 2016. Na podstawie wyżej udokumentowanej, stosunkowo pozytywnej oceny stosunków wewnątrzrodzinnych w rodzinach ankietowanych młodych ludzi można przewidywać, że obraz realizowanych stylów wychowania moralnego będzie pozytywny – tak po stronie emocjonalnej, jak i normatywnej. Z jakimi stylami wychowania możemy się spotkać w rodzinach badanej młodzieży, gdy wiemy, że jedynie dojrzały styl wychowania jest rzeczywistym wkładem tak dla pokolenia rodziców, jak i dla pokolenia dzieci? Wyniki trzykrotnie realizowanych badań socjologicznych młodzieży słowackiej z rejonów Spisz, Liptów i Orawa, w trakcie których respondenci mieli wybrać jedną z czterech odpowiedzi, przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Przemiany stylów wychowania moralnego (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Obojętny	Naiwny	Paradoksalny	Dojrzały	Brak odpowiedzi	Razem
2006 (N = 629)	2,5	11,3	21,1	63,4	1,6	100,0

²⁰ F. Neidhardt, Schichtspezifische Elterneinflüsse im Sozialisationsprozess, w: *Die Familie als Sozialisationsfaktor*, red. G. Wurzbacher, Stuttgart 1968, s. 181.

²¹ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości...*, s. 364.

Kategorie podzbiorów	Obojętny	Naiwny	Paradoksalny	Dojrzały	Brak odpowiedzi	Razem
2011 (N = 1127)	2,0	9,6	16,4	71,6	0,4	100,0
2016 (N = 677)	3,8	11,4	20,1	63,2	1,5	100,0

Uwaga: Obojętny („Rodzice nie stawiają mi wymagań i nie są dla mnie emocjonalnym oparciem”); Naiwny („Rodzice nie stawiają mi wymagań, ale są dla mnie emocjonalnym oparciem”); Paradoksalny („Rodzice stawiają mi wymagania, ale nie są dla mnie emocjonalnym oparciem”); Dojrzały („Rodzice stawiają mi wymagania i są dla mnie emocjonalnym oparciem”).

Źródło: badania własne.

Badana młodzież słowacka zdecydowanie najczęściej – w około dwóch trzecich przypadków (2006: 63,4%; 2011: 71,6%; 2016: 63,2%) – informowała o dojrzałym stylu wychowania we własnej rodzinie. Należy również odnotować, że komponent normatywny był w rodzinach badanej młodzieży uwzględniany nieco częściej niż komponent emocjonalny, paradoksalny styl wychowania był zaś stosowany nieco częściej (2006: 21,1%; 2011: 16,4%; 2016: 20,1%) niż naiwny (2006: 11,3%; 2011: 9,6%; 2016: 11,4%). O obojętnym stylu wychowawczym w rodzinie komunikował tylko znikomy odsetek ankietowanych. Na marginesie można odnotować, że o dojrzałym stylu wychowania nieco częściej informowali uczniowie z lepszymi wynikami w nauce szkolnej.

Śledząc przemiany relacji młodzieży z matkami podczas kilku ostatnich lat, należy stwierdzić, że młodzież badana w różnych latach oceniała odczuwany styl wychowania w rodzinie prawie tak samo – najczęściej jako dojrzały ($p = 0,001$; $V = 0,074$). Jeżeli popatrzymy na przedstawioną tabelę bardziej szczegółowo, zauważamy tylko minimalne różnice procentowe: młodzież badana w 2006 roku nieco częściej niż młodzież z 2016 roku oceniała styl wychowania we własnej rodzinie jako paradoksalny (różnica wynosi tylko 1,0%), a młodzież badana w 2016 roku nieco częściej niż młodzież z 2006 roku oceniała styl wychowania we własnej rodzinie jako obojętny (różnica wynosi tylko 1,3%), co może być związane np. również ze wzrostem migracji za pracą za granicę.

Przedstawione wyniki empiryczne upoważniają do stwierdzenia, że styl wychowania w rodzinach badanej młodzieży jest bardzo pozytywny, gdyż około dwie trzecie badanych deklaroowało dojrzały styl wychowania we własnej rodzinie. Również w tym przypadku należy jednak pamiętać, iż pozytywne oceny mogą być wśród części respondentów raczej skutkiem deklaratywności niż faktycznego stanu rzeczy; w rzeczywistości jest prawdopodobnie nieco gorzej. W każdym razie, na podstawie ocen ankietowanych nie można mówić o „wojnie pokoleniowej” w rodzinach badanej młodzieży słowackiej. Ze względu na zaznaczone wskaźniki empiryczne można również mówić o stabilizacji stylów wychowania w rodzinach słowackich, która łączy się z bardzo miernym

osłabieniem normatywnego komponentu wychowania, a więc autorytatywnego stylu wychowania. Jeżeli ewolucja stylów wychowawczych na Słowacji miałyby w przyszłości naśladować scenariusz zachodnioeuropejski, powinniśmy oczekiwać odejścia od „dojrzałego” i „paradoksalnego” stylu wychowawczego oraz wzrostu „naiwnego” i „obojętnego” stylu wychowywania.

4. Przemiany postaw młodzieży wobec wybranych norm prorodzinnych

Małżeństwo i rodzina są przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin naukowych, wśród których znajduje się również socjologia moralności jako nauka empiryczna badająca wzory zachowań, wartości, normy i postawy moralne. W ramach przede wszystkim tej dziedziny naukowej powstaje czwarta część niniejszego opracowania, w której chcę czytelnikowi przedstawić odpowiedzi na dwa podstawowe pytania: Na ile tradycyjne normy prorodzinne były ważne dla ankietowanych młodych ludzi? Na ile się ich postawy wobec tych norm moralnych zmieniły w latach 2006, 2011, 2016?

Badania empiryczne pokazują, że rodzina ma swoje stabilne miejsce wśród najważniejszych wartości życiowych ludzi. Szczęście rodzinne jest dla wielu nadal bardzo ważne²². Pozytywna ocena rodziny nie wyklucza jednak zmian w zakresie wartości prorodzinnych lub norm moralnych, które stoją na straży małżeństwa i rodziny. Liczne badania empiryczne dokumentują, że niektóre normy moralności małżeńsko-rodzinnej są coraz bardziej kwestionowane lub wprost odrzucane. W zarysowanym kontekście można zapytać, na ile tradycyjne wartości prorodzinne są akceptowane w środowisku badanej młodzieży oraz na ile ich postawy zmieniły się na przestrzeni kilku ostatnich lat. Jedną z wartości prorodzinnych jest czystość przedmałżeńska i pozamałżeńska, która według przedstawicieli współczesnej teologii małżeństwa i rodziny jest ważnym warunkiem szczęścia małżeńskiego i rodzinnego. Przemiany postaw trzykrotnie badanej młodzieży wobec tzw. wolnej miłości lub seksu bez zobowiązań przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Przemiany postaw młodzieży wobec tzw. wolnej miłości (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolona	To zależy	Niedozwolona	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	33,2	32,0	21,0	13,8	100,0

²² Por. O. Štefaňak, *Hodnoty, túžby a obavy mládeže*, Nitra 2018.

Kategorie podzbiorów	Dozwolona	To zależy	Niedozwolona	Nie umiem powiedzieć	Razem
2011 (N = 1127)	28,0	39,0	25,2	7,8	100,0
2016 (N = 677)	36,3	27,6	21,1	14,9	100,0

Źródło: badania własne.

Na podstawie przedstawionych wyników empirycznych można stwierdzić, że więcej niż jedna piąta badanych młodych ludzi uważała tzw. wolną miłość za moralnie niedozwoloną (2006: 21,0%; 2011: 25,2%; 2016: 21,1%). Oznacza to, że pozostałe cztery piąte ankietowanych były gotowe moralnie zaakceptować seks bez zobowiązań, przynajmniej w pewnych okolicznościach życiowych. Na marginesie można odnotować, że zakaz tzw. wolnej miłości nieco częściej aprobowali dziewczęta, młodzież z bardziej licznych rodzin, z lepszymi wynikami w nauce, z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczestniczący we mszy świętej. Jeżeli chodzi o przemiany postaw wobec tzw. wolnej miłości podczas kilku ostatnich lat, chociaż zaznaczono statystycznie istotne różnice ($p < 0,0005$; $V = 0,116$), nie można mówić o jakimś jednoznacznym kierunku przemian.

Kolejną normą moralną, która stoi na straży małżeństwa i rodziny, jest zakaz współżycia seksualnego przed ślubem. W związku z omawianą normą prorodzinną warto wspomnieć przekonanie niektórych teologów, którzy mówią, że czystość przed ślubem prowadzi do wierności po ślubie. Jeżeli bowiem komuś nie zależy na czystości przedmałżeńskiej, również jego wierność w małżeństwie stoi pod znakiem zapytania. Jednak tej relacji przyczynowo-skutkowej wielu ludzi nie potrafi lub nie chce zaakceptować. Przemiany postaw ankietowanej młodzieży wobec współżycia seksualnego przed ślubem przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Przemiany postaw młodzieży wobec współżycia seksualnego przed ślubem (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolone	To zależy	Niedozwolone	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	52,3	26,7	13,5	7,5	100,0
2011 (N = 1127)	63,9	20,1	11,5	4,5	100,0
2016 (N = 677)	53,9	16,8	17,1	12,1	100,0

Źródło: badania własne.

Mniej więcej jedna siódma respondentów uważała współżycie seksualne przed ślubem za moralnie niedozwolone (2006: 13,5%; 2011: 11,5%; 2016: 17,1%). Z tego wynika, iż pozostałych sześć siódmych badanej młodzieży było gotowych moralnie zaakceptować takie zachowanie, przynajmniej w pewnych okolicznościach życiowych. Na marginesie można również wspomnieć, że zakaz współżycia seksualnego przed ślubem nieco częściej aprobowala młodzież z mniejszych osiedli, z bardziej liczebnych rodzin, z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczęszczający na mszę świętą. Wreszcie, odwołując się do podstawowego celu niniejszego opracowania, można stwierdzić, że postawy ankietowanych wobec współżycia seksualnego przed ślubem w ostatnich latach nieznacznie zmieniły się ($p < 0,0005$; $V = 0,128$). Co interesujące, młodzież badana w 2016 roku była w analizowanej sprawie nieco bardziej rygorystyczna niż młodzież z 2006 roku. Wydaje się, że w stosunku do zakazu współżycia seksualnego przed ślubem tzw. minimum akceptacji zaznaczyło się już kilka lat temu, aktualnie zaś można powoli obserwować tendencje odwrotne, a przynajmniej niepostępujące.

Trzecią normą moralną, która łączy się z życiem małżeńskim i rodzinnym, jest zakaz stosowania środków antykoncepcyjnych. Chociaż istnieje więcej rodzajów środków antykoncepcyjnych – z pewnością byłoby metodologicznie pożądane badać postawy młodzieży wobec każdego z nich oddzielnie – w ramach własnych badań empirycznych pytanie sformułowano w sposób ogólny, przez co będzie również ogólnie interpretowane. Przemiany postaw badanej młodzieży wobec stosowania środków antykoncepcyjnych przedstawia tabela 7.

Tabela 7. Przemiany postaw młodzieży wobec stosowania środków antykoncepcyjnych (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolone	To zależy	Niedozwolone	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	55,0	25,1	14,2	5,7	100,0
2011 (N = 1127)	42,1	36,6	15,3	6,0	100,0
2016 (N = 677)	36,8	32,3	21,7	9,2	100,0

Źródło: badania własne.

Na podstawie przedstawionych wyników empirycznych można stwierdzić, że jedna siódma do jednej piątej ankietowanych uważała stosowanie środków antykoncepcyjnych za moralnie niedozwolone (2006: 14,2%; 2011: 15,3%; 2016: 21,7%). To praktycznie oznacza, że pozostałe cztery piąte do sześciu siódmych respondentów było gotowych moralnie zaakceptować stosowanie tych środków, przynajmniej w pewnych okolicznościach życiowych. Na marginesie

można również odnotować, że zakaz stosowania środków anytkoncepcyjnych nieco częściej aprobowała młodzież z mniejszych osiedli, z bardziej liczebnych rodzin, z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczestnicząca we mszy świętej. Jeżeli chodzi o ewentualne zmiany, młodzież badana w 2016 roku była nieco bardziej rygorystyczna niż młodzież z 2006 roku ($p < 0,0005$; $V = 0,129$). Wydaje się, że również w stosunku do akceptacji tej normy moralnej można powoli obserwować tendencje wzrastające – prawdopodobnie także w wyniku wzrastającej wiedzy na temat szkodliwości niektórych rodzajów antykoncepcji.

Kolejną normą prorodzinną, która według przedstawicieli współczesnej teologii małżeństwa i rodziny chroni tradycyjną rodzinę i jej znaczenie społeczne, jest zakaz homoseksualizmu lub współżycia dwóch osób tej samej płci na podobieństwo małżeństwa. Podkreśla się, że takie współżycie nie może prowadzić do powstania nowego życia, a w związku z tym nie może być sytuowane na tym samym poziomie, co rodzina bazująca na małżeństwie mężczyzny i kobiety. Co więcej, jeżeli zostałyby zlegalizowane „pseudoprawo“ par homoseksualnych na adpotowanie dzieci, automatycznie zostałyby znieważone rzeczywiste prawo dzieci, by urodzić się i rosnąć w prawdziwej rodzinie, tzn. mieć ojca i matkę. Przemiany postaw ankietowanej młodzieży wobec homoseksualizmu przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Przemiany postaw młodzieży wobec homoseksualizmu (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolony	To zależy	Niedozwolony	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	22,9	14,1	47,7	15,3	100,0
2011 (N = 1127)	22,3	15,1	49,6	13,0	100,0
2016 (N = 677)	19,5	11,5	53,9	15,1	100,0

Źródło: badania własne.

Mniej więcej połowa badanych uważała homoseksualizm za moralnie niedopuszczalny (2006: 47,7%; 2011: 49,6%; 2016: 53,9%). Druga połowa respondentów uważała takie zachowanie za moralnie dozwolone przynajmniej w pewnych okolicznościach życiowych lub nie potrafiła udzielić konkretnej odpowiedzi. Na marginesie można wspomnieć, że zakaz homoseksualizmu nieco częściej aprobowali chłopcy, młodzież z mniejszych osiedli, z bardziej liczebnych rodzin, z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczęszczający na mszę świętą. Wreszcie, zważając na podstawowy cel niniejszego opracowania,

można stwierdzić, że postawy ankietowanych wobec homoseksualizmu podczas kilku ostatnich lat nieznacznie zmieniły się ($p = 0,006$; $V = 0,067$). Wydaje się, że również w stosunku do akceptacji tej normy prorodzinnej można powoli obserwować tendencje wzrastające – co jest interesujące w kontekście „walki” toczącej się między zwolennikami rodziny tradycyjnej oraz zwolennikami tzw. równości płci²³.

Piątą normą moralną, która stoi na straży małżeństwa i rodziny, jest zakaz zdrady małżeńskiej. Przystępując do analizy tej problematyki, można przypomnieć wyżej wspomniane przekonanie niektórych teologów, że czystość przed ślubem wzmacnia wierność po ślubie. Interesujące jest prześledzenie, czy znaczny stopień przyzwolenia badanej młodzieży na współżycie seksualne przed ślubem będzie miało przełożenie na dopuszczalność współżycia seksualnego poza małżeństwem – to znaczy zdrady małżeńskiej. Przemiany postaw respondentów wobec tej ostatniej przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Przemiany postaw młodzieży wobec zdrady małżeńskiej (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolona	To zależy	Niedozwolona	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	1,6	14,5	79,7	4,2	100,0
2011 (N = 1127)	2,4	16,0	78,8	2,8	100,0
2016 (N = 677)	1,8	8,6	84,8	4,9	100,0

Źródło: ?

Mniej więcej cztery piąte ankietowanych młodych ludzi uważali zdradę małżeńską za moralnie niedozwoloną (2006: 79,7%; 2011: 78,8%; 2016: 84,8%). Z tego wynika, iż tylko jedna piąta respondentów była gotowa moralnie zaakceptować takie zachowanie, przynajmniej w pewnych okolicznościach życiowych. Na marginesie można również odnotować, że zakaz zdrady małżeńskiej nieco częściej aprobowały dziewczęta, młodzież z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczestniczący we mszy świętej. Jeżeli chodzi o ewentualne zmiany, młodzież badana w 2016 roku była nieco bardziej rygorystyczna niż młodzież z 2006 roku ($p < 0,0005$; $V = 0,091$). Co interesujące, zdecydowana większość badanej młodzieży odrzucała zdradę małżeńską (mniej więcej cztery piąte), a zarazem – przynajmniej w zależności od konkretnej sytuacji – akceptowała współżycie seksualne przed ślubem (mniej więcej sześć siódmych) lub tzw. wolną miłość (mniej więcej trzy czwarte aż cztery piąte).

²³ G. Kuby, *Globálna sexuálna revolúcia*, Bratislava 2013, s. 21-25.

Wynika z tego (dla niektórych dziwna) konkluzja: współżycie seksualne powinno być dozwolone przed ślubem; jeżeli jednak dojdzie do ślubu, wolność seksualna jest już niedopuszczalna. Pytanie, na ile jest taka wizja życia realna, pozostaje otwarte.

Przejsie od normy moralnej zakazującej zdrady małżeńskiej do normy zakazującej rozwód można częściowo interpretować jako przejście od „przyczyny“ do „skutku“, zdrada małżeńska jest bowiem często jedną z głównych przyczyn rozwodu. Chociaż w niektórych przypadkach oddzielenie małżonków rzeczywiście okazuje się jedynym możliwym sposobem rozwiązania powstałej (nieznośnej) sytuacji, który moralnie upoważnia również do wykorzystania prawa do rozwodu, w większości przypadków powoduje on dużo więcej zła niż dobra – przed wszystkim w stosunku do dzieci, ale także w stosunku do samych małżonków. Mając na uwadze przywołane uwagi, można przystąpić do analizy tabeli 10, która przedstawia przemiany postaw badanej młodzieży wobec rozwodu.

Tabela 10. Przemiany postaw młodzieży wobec rozwodu (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolony	To zależy	Niedozwolony	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	19,7	49,6	25,8	4,9	100,0
2011 (N = 1127)	14,9	53,8	27,4	3,9	100,0
2016 (N = 677)	17,1	49,2	27,3	6,4	100,0

Źródło: badania własne.

Postawy respondentów wobec rozwodu najczęściej sytuowały się „pośrodku” – jego moralną ocenę uzależniali oni od konkretnej sytuacji (mniej więcej połowa badanych). Według nich nie można z góry powiedzieć, czy rozwód jest albo nie jest moralnie dozwolony, należy najpierw zapoznać się z konkretną sytuacją. Dużo mniej było takich osób, które chroniły nierozzerwalność małżeńską w każdej sytuacji (2006: 25,8%; 2011: 27,4%; 2016: 27,3%). Na marginesie można wspomnieć, że zakaz rozwodu nieco częściej aprobowała młodzież z mniejszych osiedli, z bardziej liczebnych rodzin, z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczęszczająca na mszę świętą. Wreszcie, w świetle podstawowego celu tego opracowania, konstatujemy, że podczas kilku ostatnich lat, chociaż zaznaczają się statystycznie istotne różnice ($p < 0,0005$; $V = 0,081$), nie można mówić o jednoznacznym kierunku przemian – młodzież badana w różnych latach prezentowała wobec rozwodu mniej więcej takie same postawy.

Ostatnią analizowaną normą prorodzinną, która łączy się z życiem małżeńskim i rodzinnym, jest zakaz aborcji lub sztucznego przerwania ciąży. Nie tylko Kościół katolicki bardzo silnie podkreśla wartość ludzkiego życia – od poczęcia aż po śmierć naturalną., zdecydowanie domagając się prawnej ochrony dzieci nieurodzonych. Interesująca będzie odpowiedź na pytanie, na ile taką postawę prezentuje również młodzież, która w znacznym stopniu identyfikowała się z Kościołem katolickim (mniej więcej 80% badanych) lub religią chrześcijańską (mniej więcej 90% badanych)²⁴. Przemiany postaw respondentów wobec aborcji przedstawia tabela 11.

Tabela 11. Przemiany postaw młodzieży wobec aborcji (dane w %)

Kategorie podzbiorów	Dozwolona	To zależy	Niedozwolona	Nie umiem powiedzieć	Razem
2006 (N = 629)	16,1	28,6	48,8	6,5	100,0
2011 (N = 1127)	8,7	41,7	42,7	6,9	100,0
2016 (N = 677)	14,3	32,1	47,3	6,4	100,0

Źródło: badania własne.

Na podstawie przedstawionych wyników empirycznych można stwierdzić, że prawie połowa ankietowanej młodzieży uważała aborcję za moralnie bezwzględnie niedozwoloną (2006: 48,8%; 2011: 42,7%; 2016: 47,3%). To praktycznie oznacza, że więcej niż połowa respondentów uważała takie zachowanie za moralnie dozwolone, przynajmniej w pewnych okolicznościach życia (np. w przypadku gwałtu, zagrożenia życia matki, ciężkiej choroby dziecka, braku środków materialnych itp.), lub nie potrafiła udzielić konkretnej odpowiedzi. Na marginesie można odnotować, że zakaz aborcji nieco częściej aprobowały dziewczęta, młodzież z mniejszych osiedli, z bardziej licznych rodzin, z bardziej pozytywnym stosunkiem do wiary religijnej oraz częściej uczestnicząca we mszy świętej. Jeżeli chodzi o ewentualne zmiany podczas kilku ostatnich lat, chociaż zaznaczono statystycznie istotne różnice ($p < 0,0005$; $V = 0,114$), nie można mówić o jednoznacznym kierunku przemian – młodzież badana w różnych latach prezentowała mniej więcej takie same postawy wobec omawianego zachowania. Wydaje się jednak, że przy bardziej uważnym spojrzeniu na przedstawioną tabelę również w stosunku do zakazu aborcji już kilka lat temu

²⁴ Por. O. Štefaňak, *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej*, Lublin 2013, s. 97; O. Štefaňak, *Religiozita mládeže v procese premien*, Nitra 2019, s. 56–59.

zaznacza się tzw. minimum akceptacji; aktualnie można obserwować tendencje odwrotne, a przynajmniej niepostępujące.

Zgromadzone dane empiryczne na temat postaw ankietowanego młodego pokolenia Słowaków wobec wybranych norm prorodzinnych komunikują o różnych tendencjach przemian²⁵. Jest rzeczywiście interesujące, że o ile w przypadku niektórych z nich nie stwierdzono w sumie żadnych zmian, o tyle w przypadku innych zaznaczono kilkoprocentowy wzrost akceptacji. Młodzi ludzie w 2016 roku nieco częściej uważali niektóre spośród analizowanych zachowań za moralnie niedozwolone, niż młodzi ludzie w 2006 i 2011 roku. Wydaje się, że w przypadku niektórych norm moralności małżeńsko-rodzinnej (np. zakazu współżycia seksualnego przed ślubem, stosowania środków antykoncepcji, homoseksualizmu, zdrady małżeńskiej lub aborcji) dało się dostrzec tzw. minimum akceptacji już kilka lat temu, aktualnie zaś można powoli obserwować tendencje odwrotne, a przynajmniej niepostępujące.

Zakończenie

Po krótkim przedstawieniu głównych scenariuszy przemian wartości prorodzinnych we współczesnym świecie oraz danych empirycznych związanych z przemianami stosunków wewnątrzrodzinnych, stosowanych stylów wychowania moralnego oraz postaw wobec wybranych norm prorodzinnych można na zakończenie powiedzieć, że w rodzinach badanych osób panowała wyraźnie pozytywna atmosfera. Co więcej, wydaje się, iż podczas kilku ostatnich lat nieznacznie poprawiła się ona. Jeżeli chodzi o stosowany styl wychowania moralnego, w większości przypadków był on również oceniany bardzo pozytywnie (jako dojrzały), chociaż w latach 2006, 2011, 2016 prawie wcale nie zmienił się.

Dane empiryczne komunikujące o przemianach postaw badanej młodzieży słowackiej wobec wybranych norm prorodzinnych porównać można z głównymi scenariuszami przemian wartości prorodzinnych we współczesnym świecie. Na tej podstawie należy powiedzieć, iż wszystkie wymienione modele przemian są aktualne. Chociaż w środowiskach młodzieżowych obserwujemy znaczny stopień kryzysu moralności małżeńsko-rodzinnej (przede wszystkim w odniesieniu do zakazu współżycia seksualnego przed ślubem oraz stosowania środków antykoncepcyjnych), nie oznacza to, że rozpad tradycyjnych wartości prorodzinnych nadal postępuje. Na podstawie zgromadzonych danych empirycznych można mówić również o pewnym stopniu rekonstrukcji lub rewitalizacji moralności

²⁵ Por. J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988 – 1998 – 2005 – 2017*, Toruń 2018; M. Tižik, M. Zeman, *Religiozita obyvatelov Slovenska a postoje občanov k náboženstvu*, Bratislava 2017.

małżeńsko-rodzinnej, przejawiającym się w niewielkim wzroście akceptacji niektórych norm prorodzinnych w ciągu kilku ostatnich lat.

Jest oczywiste, że przyszłość jakiegokolwiek społeczeństwa jest w znacznym stopniu zależna od aktualnej kondycji jego rodzin. W zarysowanym kontekście kluczowe jest, abyśmy bardziej doceniali rolę oraz służbę społeczną rodziny jako pierwotnego i najważniejszego fundamentu społeczeństwa, jako pierwotnej i najważniejszej szkoły formowania wartości i postaw moralno-społecznych²⁶. Rodzina jest przestrzenią nacechowaną „zadomowieniem”, pewnością, stabilnością i miłością. Bez niej grozi człowiekowi psychiczna i duchowa bezdomność. W związku z tym można przypomnieć myśl austriackiego socjologa P.M. Zulehnera, który pisze:

„Nie tylko dzieci, ale i każdy dorosły potrzebuje swojego «małego świata», który jest jego domem. Rodzinie nie grozi więc koniec – wręcz przeciwnie: jeszcze nigdy nie miała tak wielkiego znaczenia dla przetrwania człowieka. Rodzina jest – jak mówimy od wieków w naszym kręgu kulturowym – miejscem życia i współżycia, przede wszystkim zaś miejscem zamieszkania naszej bezdomnej duszy”²⁷.

Bibliografia

- Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, Lublin 1992.
- Dupré L., *Życie duchowe i przetrwanie chrześcijaństwa w świeckiej kulturze. Refleksje na koniec tysiąclecia*, „Tygodnik Powszechny” 1998, nr 29, s. 1 i 8.
- Klages H., *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen*, Frankfurt am Main-New York 1985.
- Kuby G., *Globálna sexuálna revolúcia*, Bratislava 2013.
- Kwak A., *Rodzina i jej przemiany*, Warszawa 1994.
- Margueritte B., *Rodzina i media*, w: *Rodzina wspólnotą szczęścia*, red. L. Formela, Lublin 2005, s. 228–236.
- Mariański J., *Kryzys moralny czy transformacja wartości?*, Lublin 2001.
- Mariański J., *Socjologia moralności*, Lublin 2006.
- Mariański J., *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994 – 2009. Studium socjologiczne*. Lublin 2011.
- Mariański M., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Toruń 2012.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988 – 1998 – 2005 – 2017*, Toruń 2018.
- Neidhardt F., *Schichtspezifische Elterneinflüsse im Sozialisationprozess*, w: *Die Familie als Sozialisationsfaktor*, red. G. Wurzbacher, Stuttgart 1968, s. 174–200.
- Ogryzko-Wiewiórowska M., *Rodzina w oczach młodego człowieka*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Warszawa 1999, s. 116–123.

²⁶ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości...*, s. 373–374.

²⁷ P. M. Zulehner, *Schronienie dla duszy. Ćwiczenia duchowe dla niezbyt pobożnych*, Poznań 2006, s. 37–38.

- Rendtorff T., *Ethik in der Postmoderne: Bildet sich eine neue Diskussionslages?* „Evangelische Ethik“ 1988, nr 2, s. 129–131.
- Selická D., *Miesto starých rodičov v medzigeneračných vzťahoch*, w: I. Nitrianske sociologické kolokvium. *Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 127–134.
- Smyczek L., *Dynamika przemian wartości moralnych w świadomości młodzieży licealnej*, Lublin 2002.
- Šarvajcová M., *Chudoba rodín a detí v slovenskej spoločnosti*, w: I. Nitrianske sociologické kolokvium. *Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 169–173.
- Štefaňák O., *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej*, Lublin 2013.
- Štefaňák O., *Hodnoty, túžby a obavy mládeže*, Nitra 2018.
- Štefaňák O., *Religiozita mládeže v procese premen*, Nitra 2019.
- Štrbová M., *Vybrané medzigeneračné charakteristiky rodín vysokoškólkov*, w: I. Nitrianske sociologické kolokvium. *Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 135–142.
- Tížik M., Zeman M., *Religiozita obyvateľov Slovenska a postoje občanov k náboženstvu*, Bratislava 2017.
- Zozuláková V., *Životná spokojnosť a medzigeneračné vzťahy*, w: I. Nitrianske sociologické kolokvium. *Medzigeneračné vzťahy v rodine a kultúre*, red. W. Świątkiewicz, Nitra 2014, s. 174–180.
- Zulehner P. M., *Schronienie dla duszy. Ćwiczenia duchowe dla niezbyt pobożnych*, Poznań 2006.

Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży słowackiej w procesie przemian (2006 – 2011 – 2016)

Streszczenie

Prezentowane studium socjologiczne powstało i pozostaje w dziedzinie empirycznej socjologii moralności, która stara się opisywać oraz wyjaśniać rzeczywistość moralną. Głównym celem tego opracowania jest opis procesu przemian środowiska rodzinnego młodzieży słowackiej oraz jej postaw moralnych w zakresie życia małżeńskiego i rodzinnego. Studium składa się z czterech części. W pierwszej części przedstawione są główne współczesne modele przemian wartości prorodzinnych lub moralności małżeńsko-rodzinnej. Druga część prezentuje przemiany stosunków wewnątrzrodzinnych, trzecia część – przemiany stylów wychowania moralnego, czwarta zaś – przemiany w postawach badanych młodych ludzi w odniesieniu do wybranych małżeńsko-rodzinnych norm moralnych. Opracowanie opiera się przede wszystkim o trzy badania empiryczne, zrealizowane w latach 2006, 2011 i 2016.

Słowa kluczowe: wartości prorodzinne, normy rodzinne, normy małżeńskie, proces przemian, młodzież

Pro-family values in the consciousness of Slovakian youth in the process of change (2006 – 2011 – 2016)

Summary

The present sociological study has arisen and remains in area of empirical sociology of morality that aims to describe and explain moral reality. Its main goal is a description of the process of changes of Slovakian youth's family environment and their moral attitudes in the area of marriage and family life. The study is composed of four parts. The first part presents the main models of changes in current pro-family values or marital and family morality. The second presents changes in intrafamily relations; the third focuses on changes in styles of moral education, while the fourth – on changes in attitudes of young people in relation to selected marriage and family moral norms. The study is based on three empirical researches carried out in 2006, 2011 and 2016.

Keywords: Pro-family values. Family norms. Marriage norms. Process of changes. Youth.